

Dr. sc. Davorin Rudolf ml., docent
Saša Čobanov, student

JUGOSLAVIJA: UNITARNA DRŽAVA ILI FEDERACIJA povijesne težnje srpskoga i hrvatskog naroda – jedan od uzroka raspada Jugoslavije

UDK: 323 . 14(497.1)

Primljeno: 10. 01. 2009.

Pregledni znanstveni rad

Zajednička država južnoslavenskih naroda, Jugoslavija, kroz čitavo dvadeseto stoljeće odgovarala je većini srpskih političara kao unitarna država, pod hegemonijom srpskoga naroda. Nesrpski narodi su u Jugoslaviji bili u većini, pa je tekao proces federalizacije: u „prvoj“ Jugoslaviji, pred Drugi svjetski rat - osmišljena je Banovina Hrvatska, a tihom demokratizacijom „druga“ Jugoslavija je dobila koncepciju „labave“ federacije. Bujanjem snažnoga nacionalističkog pokreta u Srbiji, pod vodstvom lidera Slobodana Miloševića, taj se proces nastojao zaustaviti, što je naišlo na otpor drugih federalnih jedinica. Uz to, labavljenjem centralne autoritarne i vlasti jačale su centrifugalne sile. Kada je postalo jasno da se Jugoslavija ne može održati (nestalo je kohezivnih faktora, a diktatura je odumirala), cilj Srbije je postao da se dijelovi Hrvatske, te Bosne i Hercegovine, gdje u znatnijem broju živi srpsko stanovništvo, priključe srpskoj državi - pod cijenu upotrebe *oružane sile*.

Ključne riječi: *Jugoslavija, unitarizam, hegemonija, federalizam, raspad Jugoslavije, oružani sukob.*

Uzrok ratova koji su popratili raspad Jugoslavije bio je u nepoštivanju prava.¹

¹ Sukob federalizma i unitarizma je, iz aspekta funkcioniranja države i zadovoljenja nacionalnih težnji i interesa, vjerojatno bio najveći problem Jugoslavije. Iz sukoba povijesnih težnji svih naroda nekadašnje jugoslavenske države izdvojili smo težnje najbrojnijih naroda, srpskoga i hrvatskog. Prema mnogim analizama srpsko-hrvatski odnosi su bili ključ opstanka Jugoslavije. Premda uska, ova tema se čini *dominantnom* glede opstojnosti Jugoslavije.

Analizom drugih faktora koji su uvjetovali njen raspad u ovome radu se nećemo baviti. Pitanje raspada Jugoslavije je vrlo složeno, pa i radovi na tu temu trebaju biti sveobuhvatni - a nužno opširni. Analiza svih uzroka, nužna za puno razumijevanje procesa raspada, bi iziskivala znatniji prostor, nedovoljan za članak u časopisu. Zato smo raspad Jugoslavije nastojali naznačiti samo iz kuta ovih dvaju politika, a rat u Jugoslaviji smo *pravno* kvalificirali.

1. STVARANJE JUGOSLAVIJE

1.1. Ideje o stvaranju zajedničke države Južnih Slavena

1.1.1. Zajednički interes južnoslavenskih naroda otpora zavojevačima formirao je ideju njihova kulturnog i političkog približavanja, pa i stvaranja zajedničke države. Zamisao je potekla na ideji njihove srodnosti po etničkom porijeklu, jeziku i kulturi.

Konkretizirala se tridesetih godina XIX. stoljeća u ilirskom pokretu koji se javio u Hrvatskoj. Ilirski pokret, pod vodstvom Ljudevita Gaja, bio je hrvatski nacionalni pokret, kulturni i politički. Za hrvatski narod je od iznimnoga značaja, jer je probuđena svijest o narodnoj pripadnosti, a na kulturnom polju postignut je do tada nezabilježen zamah na nacionalnoj osnovi. Stvorena je nova književnost, organizirao se društveni život.

Na političkom polju vođe Iliraca su maštali i o širem okupljanju slavenskih naroda pod ilirskim imenom, što je bio pokušaj otpora hrvatskoga naroda austrijskoj i mađarskoj hegemoniji. Gaj je smatrao da Južni Slaveni potječu od starih Ilira: kroz XVII. i XVIII. stoljeće ime Ilir je često bila oznaka za Hrvate, naročito u zapadnoj Evropi², a za vrijeme francuske vladavine s početka XVIII. stoljeća slavenske su austrijske zemlje bile nazvane «ilirskim provincijama». Poslije odlaska Francuza car Franjo II. osnovao je «Kraljevinu Iliriju».³

Hrvati su bili spremni odreći se i svoga imena u korist zajedničkog, ilirskog.

1.1.2. Jugoslavenska se ideja prvi put oblikovala u ilirskome pokretu⁴. Političko ujedinjenje s ostalim južnoslavenskim narodima (uključujući i Bugare)⁵ se nije isticalo kao neposredni cilj, a zapravo ni ostale političke ideje nikada nisu službeno formulirane⁶.

Srbi i Slovenci su odbili prihvatiti ilirsko ime i program⁷, pa se preporodni pokret ograničio na hrvatska područja.

² Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske I*, Zagreb 1990., str. 56.

³ Obuhvaćala je slovenske zemlje, Istru, kvamerske otoke i bivši francuski dio Hrvatske.

⁴ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, Zagreb 1998., str. 17.

⁵ Godine 1835. Gaj je ilirsku zajednicu zamislio “na tri ugla: između Skadra, Varne i Vilacha”. - J. Horvat, *nav. dj.*, str. 57.

⁶ Hodimir Sirotković i Lujo Margetić, *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Zagreb 1988, str. 140.

⁷ Za stvaranje jugoslavenske nacije bilo je kasno, jer su se posebne nacije dugim povijesnim razvitkom već bile oblikovale. Osnovna preokupacija Srba je bila sačuvati autonomiju stečenu nakon dva ustanka protiv Turaka. Matković, *nav. dj.*, str. 18. Ipak, “prema dosadašnjim saznanjima, prvi je pojam *južnoslavenski narod* i *Jugosloven* uporabio Srbin Pavle Štamatović (1837.) u dopisu Gajevoj *Danici*, a Gaj to prevodi kao *Ilir* i *ilirski*. Budući da Srbi, osim rijetkih izuzetaka, nisu nikada prihvatili ilirstvo kao zajednički pojam, Srbin Teodor Pavlović, najžešći protivnik ilirizma, naziva ga 1839. pojmom iz fantazije i predlaže da se zamijeni s *Jugoslavijan* ili *Jugoslav*. Uskoro su naziv za jezik, južnoslavenski, prihvatili i drugi, npr. 1844. pjesnik Petar Preradović. A za narod kaže 1843. Dragutin Seljan da je “*jugoslavjanski*.” Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994., str. 25.

Cilj koji se bio postavio je razviti nacionalnu svijest i prevladati rascjepkanost u neujedinjenim hrvatskim pokrajinama, s težnjom k njihovu ujedinjenju. Osim toga, željelo se zaustaviti nadirajući mađarski nacionalizam uvođenjem hrvatskoga narodnog jezika kao službenog. Zato je ilirski pokret naišao na osobite protivnike u mađžaronima.

U hrvatsko-madžarske odnose upleo se dvor, zabranivši 1843. ilirsko ime – želio je obuzdati oba nadirajuća nacionalizma.

D. Bilandžić navodi da početkom XIX. stoljeća u Italiji i Njemačkoj nacionalnog osjećaja gotovo i nije bilo, da bi nacionalizam u prvi plan izbio revolucionarne 1848./9. Rodio se u vrlo kratko vrijeme⁸. Specifičnost hrvatskih prostora je što se borba za građansko društvo i nacionalnu državu vodila mirnim putem, politikom, a ne oružjem.⁹

1.1.3. Josip Juraj Strossmayer je prvi razradio ideju jugoslavenstva kao političkoga programa: nakon kulturnoga ujedinjenja trebalo se zbiti i političko.¹⁰ Strossmayerova ideja je polazila od činjenice da su jugoslavenski narodi nacionalno već oblikovani, pa su konačno trebali živjeti u državi ravnopravnih naroda – federaciji.

Zamislao više nije obuhvaćala i Bugare.

U zamislama o stvaranju jugoslavenske države koje potječu iz XIX. stoljeća se vide polazišta za predodžbu izgleda nove države kod većine kasnijih hrvatskih političara.

⁸ Arapski (laički) nacionalizam nabujao je nakon rata Napoleona I. protiv osmanske vojske u Egiptu 1798.-1800. Napoleon I. je izazvao i njemački nacionalizam nametanjem Rajnske konfederacije između 1806., i 1813. Nakon Bečkog kongresa 1815., nametanjem austrijske prevlasti u rascjepkanoj Italiji (samo kao geografskom pojmu), pojačao se *Risorgimento*. Nacionalni osjećaj nije počeo 1848., nego je tada kulminirao. Nije samo djelo buržoazije koja je nastajala – važni činitelji su i širenje pimenosti, kulture i znanosti, jačanje institucija parlamentarizma i slobodni tisak.

⁹ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., str. 17.-18.

¹⁰ Franjo Rački je bio najbliži Strossmayerov suradnik. U članku objavljenom u Pozoru (21. X.-3.XI. 1860.) pod naslovom "Jugoslovenstvo" napisao je: "Ovim čarobnim imenom, kao što je prije nekoliko godina s Iliristvom, ushititi i uznesti će se mnogi Hrvat. On će na prvi mah pomisliti na tu veliku granu naroda slovjenskoga – ali bolje plemena slovjenskoga, jer se do sada Slovjenstvo nigdje ne pokazala u povijesti kao jedan narod – koji živi u lijepim i prostranim zemljama međ Jadranskim i Crnim morem, od Soče do Marice...."

Mi Jugosloveni razdijeljeni smo jezikom, ovom pravom dušom naroda, glavnim, često i jedinim sidrom narodnosti....

Inače je u nas Jugoslovena. Mi ne imamo jednoga duševnoga života. U nas se još ne utjelovi narodan duh u jednu formu....

Mi Jugosloveni u carevini austrijskoj imamo slavnu zadaću riješiti ne samo naprama sebi, nego također naprama svojoj prekosavskoj braći. Riješimo li je kako ureba, to smo težište za nju. Ona, ili bar koji dio nje, kad joj spadnu osmanlijske verige, težit će k nama, pridružiti će se u naše kolo....

Svojih želja iza toga iz poznatih razloga ne mogahu izjaviti. No, sad će nestati svih prepona. Na svojoj narodnoj skupštini koja po kraljevskoj riječi izjavljenoj previšnjim pismom na patrijarha Rajačića od 15. rujna t. g. imala bi se skoro sastati, koju najnovije c. kr. odluke jamačno će pospješiti, moći će srpski narod ustavnim putem izjaviti: želi li ostati kao što je sada, ili pridružiti se Ugarskoj, o čim je pobliže pitanje; a ne bi li mu se jamačno odbacila ni prošnja sjediniti se s Trojednom kraljevinom..." Iz: Trpimir Macan, *Povijest hrvatskoga naroda*, Zagreb 1992., str. 335.-340.

Kod većine srpskih razmišljalo se drukčije. Otuda i razmimoilaženja, između jednih i drugih, tijekom dvadesetoga stoljeća.

Različitost u povijesnim okolnostima, u brojnosti i političkoj svijesti naroda i intelektualne elite formirala je i različite poglede na buduću državu. Hoće li zajednička država biti po ideji neintegralnog jugoslovenstva ili velike Srbije, modelu federacije ili unitaristička, hoće li biti zajednica ravnopravnih naroda ili pod hegemonijom najbrojnijega naroda - to nikada riješeno pitanje će biti i važnim uzrokom kasnijega raspada zajedničke države.

Kako se na jugoslavenske ideje, koje su došle iz hrvatskih krajeva, reagiralo u Srbiji?

1.1.4. Srpska politika je bila usmjerena stvaranju velike Srbije. U jugoslavenskoj ideji se vidjela opasnost od brojnijih, kulturnijih i gospodarski razvijenijih habsburških Slavena. Jedino je manji broj građana, okupljenih oko lista *Slavenski jug*, prihvaćao jugoslavenski program i ujedinjenje. U Srbiji se težilo obnovi «Dušanovog carstva» kao jezgri okupljanja drugih južnoslavenskih naroda.

Odlučujući utjecaj na formiranje nacionalne svijesti Srba, i hrvatskih, imala su djela Vuka Stefanovića Karadžića i Ilije Garašanina.

Velikosrpske ideje Karadžića potaknute su od njemačke lingvističke škole. Smatralo se da naciju čini samo jezik.¹¹ Karadžić je tako o Hrvatima pisao da su «katolički Srbi», a ako neće da budu Srbi, onda uopće nemaju narodnoga imena. Svi su štokavci Srbi, bez obzira na vjeru. Muslimane je također smatrao Srbima islamske vjeroispovjesti.¹² Dakle, postoje Srbi pripadnici triju vjera.¹³

Drugo važno djelo, napisano u tome duhu, jest «Načertanije» Ilije Garašanina iz 1844.¹⁴ Karadžićeve postavke su razrađene u politički program. Po Garašaninu je razvoj Srbije iz doba Dušana Silnog prekinut dolaskom Turaka, a sada treba početi djelovati isti duh i nastaviti prekinuti posao. Apelirao je na stvaranje «Velike Srbije».

Na ideju «Velike Srbije» odgovorio je hrvatski političar Ante Starčević s idejom «Velike Hrvatske». Srbima je negirao nacionalnu posebnost. Zamislio je Veliku Hrvatsku na cijelom prostoru Južnih Slavena, osim prostora Bugara.

¹¹ Tako je P.J. Šafarik 1826. napisao da su svi Slaveni koji govore štokavski zapravo Slavosrbi.

¹² Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., str. 29., cit. iz M. Brandt i dr., *Izvori velikosrpske agresije: rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*, Zagreb, 1991., str. 81.-85.

¹³ Ove teorije Karadžić je izložio u spisu «Kovčević za istoriju jezika i običaja Srba sva tri zakona». Podnaslov spisa je «*Srbi svi i svuda*».

¹⁴ Garašanin je bio ministar i predsjednik srpske vlade. «*Načertanije*» je skraćeni naziv za «*Program spoljašnje i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine*», tajni velikosrpski politički program, dokument za kojega se saznalo tek 1906. Za predložak, koji je izmijenjen, uzet je rad Čeha Františka Zacha. Po Zachu Južne Slaveni čine srodni narodi, a po Garašaninu su oni samo srpski narod, razdijeljen u dvije religije (katoličku i pravoslavnu). Predviđeno je širenje Srbije na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Makedoniju, te njen izlazak, preko sjeverne Albanije, na Jadran. «*Načertanije*» su postale osnovicom svih kasnijih velikosrpskih posezanja za tuđim teritorijama. U velikosrpski program je bio uključen i veći dio hrvatskih područja.

Starčević se suprotstavio jezičnoj i političkoj koncepciji Karadžića, a u hrvatskoj povijesti zabilježen je kao tvorac ideje o potpuno neovisnoj državi.¹⁵

Nakon 1903., dolaska Karađorđevića na srpsko prijestolje, u Srbiji se intenzivnije govorilo o ujedinjenju sa slovenskim i hrvatskim zemljama, tako da se one trebaju priključiti budućoj velikoj Srbiji. Postavljen je cilj da se sve Srbe okupi u jednu državu.

1.2. Uoči ujedinjenja

1.2.1. Prema popisu stanovništva na temelju tzv. govornog, a ne materinskog jezika iz 1910. u Austro-Ugarskoj je živjelo 51.356.465 stanovnika, od toga Hrvata 2.900.945 (ili 5,65%), Muslimana 612.137, a Srba 2.032.449.¹⁶ Dok se nisu stekli povoljni povijesni uvjeti, bilo je nerealno tražiti izlazak iz goleme i višenacionalne dvojne Monarhije. Stoga se dio hrvatskih političara, javnih djelatnika i stanovništva u XIX. stoljeću opredijelio za trijalističko preuređenje Austro-Ugarske s trećom južnoslavenskom jedinicom, dio je bio za ujedinjenje sa Srbijom, a treći dio je bio za neovisnu državu. Treća opcija, premda za Hrvate najpovoljnija, bila je nerealna zbog odnosa snaga u geopolitičkom prostoru hrvatskih zemalja. Oko njega su se kroz povijest stalno otimala veće sile.

Nakon izbijanja Prvog svjetskog rata počele su kombinacije o propasti Austro-Ugarske. Skupina hrvatskih političara i javnih djelatnika, ponosena idejom o oslobođenju južnoslavenskih područja od vlasti Austro-Ugarske i njihovu ujedinjenju s Srbijom i Crnom Gorom, izbjegla je u inozemstvo.¹⁷ U Parizu su 30. travnja 1915. osnovali Jugoslavenski odbor, koji je u tome cilju radio. U Odboru su, uz hrvatske, bili i srpski i slovenski predstavnici. Predsjednik je bio splitski odvjetnik i političar dr. Ante Trumbić.

Jaka promidžbena aktivnost Odbora na rušenju Austro-Ugarske nije odgovarala silama Antante, koje u početku rata nisu imale taj cilj.

Emigranti su znali da se na ujedinjenje ne gleda s obje strane jednako. Nikola Pašić, srpski premijer, je smatrao da nova država treba izrasti iz Srbije, a da se Hrvati i Slovenci sa Srbima trebaju stopiti u jedan narod. Radilo se o «oslobođenju» zapadnih krajeva, odnosno o osvajanju novih područja.¹⁸ Srbija je

¹⁵ Poznat je po krilatici “ni pod Beč, ni pod Peštu, nego za slobodnu, samostalnu Hrvatsku”. Osnivač je hrvatske Stranke prava.

¹⁶ Podaci su prema: D. Bilandžić, *nav. dj.*, str. 20. te iz Opće enciklopedije, knj. 1, JLZ, Zagreb 1977., str.322.

¹⁷ Hrvatski političari Ante Trumbić, Frano Supilo, Ivan Meštrović i dr. već su u rujnu 1914. prosvjedovali kod sila Antante zbog ideje o predaji Istre i Dalmacije Italiji zbog njena ulaska u rat na strani Antante. Toj ideji su suprotstavili ideju jugoslavenskoga ujedinjenja.

Ideja jugoslavenskoga ujedinjenja se kod Hrvata razbuktala ranije, nakon srpskih pobjeda u Prvom balkanskom ratu 1912. Tada su mnogi mladi hrvatski nacionalisti postali jugoslavenski nacionalisti, s idejom stvaranja jugoslavenske države - razbijanjem Habsburške monarhije. Većina se otrijeznila dolaskom srpske vojske u „novoslobođene krajeve“ koncem 1918.

¹⁸ Na početku rata srpski političari su govorili samo o obrani domovine, da bi se potom raspravljalo

htjela sebi zanimljiva područja, dok je ostala namjeravala prepustiti Italiji, a Italija je bila protiv jugoslavenskog ujedinjenja upravo zbog teritorijalnih aspiracija na istočnojadranskoj obali.

Srbija i Italija zajednički su bile protiv, u čemu su i uspjele, da Jugoslavenski odbor pred silama Antante zadobije legitimitet predstavnika savezničkoga naroda¹⁹, što je Srbija htjela samo za sebe kako bi mogla provesti ujedinjenje po svojoj volji. Predstavnici priznatih «naroda» su se nakon rata na mirovnoj konferenciji mogli zalagati za svoju državost. Za razliku od Jugoslavenskoga odbora, nacionalne komitete čehoslovačkog i poljskog naroda priznale su Francuska i Velika Britanija godine 1917. i 1918. Prije toga «narodi» nisu smatrani subjektima međunarodnoga prava.

Premda su Srbija i Jugoslavenski odbor različito gledali na unutrašnje uređenje buduće države, složili su se da se radi o udruživanju istog «troimenog, odnosno troplemenog naroda».

Jugoslavenski odbor nije uspio sa srpskom vladom postići dogovor o ravnopravnom ujedinjenju²⁰, ali je nastavio raditi na ostvarenju osnovne ideje. Potaknut je osobito saznanjem o tajnom Londonskom ugovoru, od 26. travnja 1915., kojom su sile Antante Italiji obećale, kao nagradu za rat na njihovoj strani, među ostalim, dio slovenskih zemalja, Istru i sjevernu Dalmaciju.²¹

i o ratnim ciljevima, odnosno o područjima koja će pripasti Srbiji u slučaju pobjede. Tada je počela konkretizacija planova o velikoj Srbiji: Pašić je naredio onemogućavanje svega što bi spriječilo ujedinjenje srpskoga naroda. Niškom deklaracijom od 7. prosinca 1914. srpska vlada je objavila da je glavni ratni cilj Srbije “oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca”, a kako nije ništa rečeno o unutrašnjem uređenju buduće države, neki članovi Jugoslavenskoga odbora (Supilo i Trumbić) su počeli strahovati da se sprema jednostrana aneksija južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske i pretapanje u veliku Srbiju, kako se postupilo s Makedonijom nakon balkanskih ratova.

¹⁹ Na Solunskom frontu se, primjerice, 1918. borilo i oko 23.000 boraca s područja južnoslavenskih zemalja izvan Srbije, pretežno regrutiranih zarobljenika iz Austro-Ugarske vojske s ruskoga fronta, na strani Antante.

²⁰ Zbog toga je Odbor u lipnju 1917. napustio Frano Supilo. Supilo je, uvidjevši posljedice politike srbijanske vlade koje će izazvati po hrvatski narod, sve češće spominjao “*hrvatsko pitanje*”.

²¹ Zanimljiva je napomena 2. članka 5. Londonskoga ugovora, koja oslikava tadašnji odnos ugovornih stranaka (Francuske, Velike Britanije, Rusije i Italije) prema istočnojadranskom području:

Jadranski teritoriji, koji su niže nabrojani, biti će dodijeljeni od strane Četiri Savezničke Sile Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori (istaknuli autori):

Na Sjevernom Jadranu: cijela obala počevši od zatona Volosko uz granicu Istre do sjeverne granice Dalmacije, obuhvaćajući sadašnje mađarsko primorje cijele Hrvatske primorske oblasti s lukom Rijeka, i malim lukama Novi, Karlobag, kao i otocima Krk, Prvić, Grgur, Goli i Rab.

A u južnom Jadranu (u oblastima koja zanima Srbiju i Crnu Goru – istaknuli autori): Cijela obala od rta Planka do rijeke Drim, s važnim lukama Splitom, Dubrovnikom, Kotorim, Barom, Ulcinjem i Sv. Ivanom Meduanskim i otocima Veliki Drvenik, Mali Drvenik, Čiovo, Šolta, Brač, Jakljan i Koločep. Luka Drač ostala bi pripojena nezavisnoj muslimanskoj državi Albaniji.

Analizom ove odredbe Londonskoga ugovora se može doći do zaključka da su “Četiri savezničke sile” predvidjele da se područje tadašnje Hrvatske stoji u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom (teritorij Hrvatskoga primorja “će biti dodijeljen Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori”): toj zajedničkoj državi pripao bi teritorij, glede istočnojadranske obale, tadašnjega mađarskoga primorja cijele Hrvatske primorske oblasti (od zatona Volosko uz granicu Istre do sjeverne granice Dalmacije).

Italiji je trebala pripasti sjeverna Dalmacija.

1.2.2. U lipnju i srpnju 1917. na Krfu je održana konferencija članova srpske vlade s predsjednikom Nikolom Pašićem i delegacije Jugoslavenskog odbora na čelu s Antom Trumbićem. Završnu deklaraciju su potpisali Pašić i Trumbić. Trumbić je pod svaku cijenu želio ujedinjenje zbog talijanskih pretenzija nad istočnojadranskom obalom. Dogovoreno je da će se Srbi, Hrvati i Slovenci slobodnom voljom ujediniti u zajedničku državu, ustavnu i parlamentarnu monarhiju pod dinastijom Karađorđevića. Ujedinjenje je «troimenog naroda», zajamčena je ravnopravnost svih triju narodnih imena, zastava, grbova, vjera i obaju pisama.

Trumbić je intimno bio za federalno uređenje, ali se bojao da bi Hrvatska kod razgraničenja sa pobjedničkom Srbijom loše prošla. Bio je za široku decentralizaciju.

Na konferenciji su se pojavile dvije teze: federalna i unitaristička.²² Pobjedilo je gledište o unitarnoj državi,²³ a odlučeno je i da će se budući ustav donijeti kvalificiranom većinom. Deklaracija, koja je donesena, je za Srbiju predstavljala obvezujući državnopravni akt, jer je bila notificirana savezničkim vladama.²⁴

Na Krfsku deklaraciju saveznici nisu reagirali. Pašić je pri posjetu Parizu, Londonu i Rimu uvidio da tamošnje vlade još uvijek ne pomišljaju na rušenje Austro-Ugarske, nego na sporazum s njom o završetku rata. Zato se Pašić vratio tzv. «malom rješenju» kojim bi Srbija bila proširena na teritorije na kojima žive Srbi. Jugoslavenski odbor je ostao na jugoslavenskom rješenju.

Dok se pripremala krfska konferencija, zastupnici iz Slovenije, Istre i Dalmacije u bečkom Carevinskom vijeću su u ime Jugoslavenskoga kluba kojim je predsjedavao Slovenac dr. Anton Korošec donijeli deklaraciju kojom se tražilo ujedinjenje svih zemalja Austro-Ugarske Monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u samostalno državno tijelo pod «žezlom Habsburško-lorenske

Kopneno područje uz južni Jadran, počevši zapadno od Splita (između Rogoznice i Trogira), uključujući otoke Veliki Drvenik, Mali Drvenik, Čiovo, Šoltu i Brač, na jug do rijeke Drim, označeno je kao "oblast koja zanima Srbiju i Crnu Goru". Nejasno je je li je i za to područje predviđeno da će biti "dodijeljeno Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori".

Tako nije bilo predviđeno, jer Hrvatska nije bila u današnjem obliku – bila je razdijeljena u više upravnih područja u državnom okviru Habsburške Monarhije. Banska Hrvatska ("uža" Hrvatska i Slavonija), koja je bila pod upravom Hrvatskoga sabora i bana, nije obuhvaćala Dalmaciju. Nadalje, člancima 5. i 7. Londonskoga ugovora je ostavljena mogućnost *teritorijalnoga širenja* Srbije i Crne Gore. Zato je oznaka da se radi o oblasti "koja zanima Srbiju i Crnu Goru".

Manje uvjerljivo tumačenje ove odredbe je da "niže nabrojani jadranski teritoriji" koji će biti i dodijeljeni "Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori", kao zajedničkoj državi, obuhvaćaju i južnodalmatinsko područje.

Stvaranje državne zajednice južnoslavenskih naroda u to vrijeme je bilo puno neizvjesnosti i nejasnoća.

Srbija i Crna Gora su tada bili priznati međunarodnopravni subjekti, u oružanom sukobu, na strani sila Antante.

²² Vladimir Dedijer (Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer), *Istorija Jugoslavije*, drugo izd., Beograd 1973., str. 398.

²³ Time je kod emigranata izazvano nezadovoljstvo: prejudicirane su odluke Ustavostvorne skupštine glede unutrašnjeg uređenja.

²⁴ Sirotković i Margetić, *nav. dj.*, str. 223.

dinastije». Deklaracija je poznata pod nazivom *Svibanjska*, a premda je stvarni cilj bio stvaranje samostalne države, istaknut je zahtjev za trećom jedinicom unutar Austro-Ugarske.²⁵ Svibanjska deklaracija imala je odjeka posebice u Sloveniji, a kod emigranata okupljenim oko Jugoslavenskog odbora izazvala je nezadovoljstvo.

Koncepcija o trećoj, južnoslavenskoj jedinici unutar Austro-Ugarske je povijesno postala realnijom nakon što se nakon aneksije Bosne 1908. čitav hrvatski narod našao unutar jedne države, pa se zamišljalo da bi se upravo oko Hrvatske okupili i ostali južnoslavenski narodi Monarhije²⁶. Uz to, još su od prve godine rata stizali signali o spremnosti preuređenja Monarhije prema trijalizmu, kao jedan od načina njena opstanka. Konačno, 1. listopada, pred sam slom, predsjednik austrijske vlade je u parlamentu izjavio da Austrija nije i ne može biti protiv težnji južnoslavenskih naroda Monarhije za samoopredjeljenjem i ujedinjenjem. Austrija, ne i Ugarska, pristala je tako na trijalizam.

Bilo je kasno.

1.3. Država Slovenaca, Hrvata i Srba

1.3.1. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, najviše političko predstavničko tijelo južnoslavenskih naroda koji su živjeli u Austro-Ugarskoj, konstituirano je 5. i 6. listopada 1918. U *Deklaraciji* koju je to tijelo izdalo 19. listopada kao odgovor na *Manifest* cara i kralja Karla od 16. listopada, kojim je obećao pretvaranje Austrije u federativnu državu, rečeno je: «tražimo ujedinjenje cjelokupnoga našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice, u kojima danas žive – u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu».

Paralelizam vlasti je postojao do 29. listopada.

29. listopada sastao se Hrvatski sabor i donio sljedeće zaključke: «Svi dosadašnji državno – pravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane, razrješavaju se.

Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglašuje se posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi...

²⁵ Zahtjev je bio da se „na temelju načela narodnosti i hrvatskoga državnog prava, svi teritoriji na kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine pod žezlom habsburško-lotrinške dinastije u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj osnovi sagrađeno državno tijelo“. „Načelo narodnosti“ i „hrvatsko državno pravo“ su pravo naroda na samoodređenje i načelo legitimiteta.

²⁶ D. Bilandžić, *nav. dj.*, str. 21.

Sabor kao predstavnik kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije smatra objavu Narodnoga Vijeća od 19. o. mj. za sebe obvezatnom, te izjavljuje, da priznaje Narodnome Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast.»

Zaključuje se da je dio zaključka gdje su hrvatske zemlje Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s Rijekom proglašene nezavisnom državom imao konstitutivno značenje. Deklaratorno značenje je imao dio zaključka gdje se izražava volja te države za ujedinjenjem svih jugoslavenskih zemalja, dakle i Srbije i Crne Gore, jer je bio potreban pristanak druge strane.²⁷

Povodom toga Ljubo Boban piše: «U literaturi se uobičajilo da se kao datum osnivanja Države SHS uzima 29. listopada 1918. Treba, međutim, reći da posebnoga konstitutivnog akta o tome nema. To ne proizlazi iz spomenutih zaključaka Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. Oblikovanje Države SHS treba promatrati u povezanosti sadržaja Deklaracije Narodnog vijeća od 19. listopada 1918. i zaključaka Sabora od 29. listopada. To proizlazi i iz nekih akata Narodnoga vijeća.»²⁸

1.3.2. Dakle, kratkotrajna Država Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS) obuhvaćala je područje južnoslavenskih zemalja koje je obuhvaćala dotadašnja Austro-Ugarska. Njena specifičnost je što je treba shvatiti kao *provizorij*, prijelazni državopravni oblik do konačnoga ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom.

U literaturi je prijeporno treba li je uopće tretirati državom. Nije bila priznata od savezničkih zemalja²⁹, što po današnjem shvaćanju, u međunarodnom pravu prevladavajućoj *deklaratornoj prirodi priznanja* države, nije ključno za njeno postojanje. Zbog kratkoće postojanja Države SHS nije bilo vremena za njeno ustaljivanje u međunarodnoj zajednici; uz to, do priznanja obično ne dolazi odmah po proglašenju neovisnosti.

Većina autora navodi da je ta država imala sve komponente državnosti: teritorij, stanovništvo i vlast. Ozbiljan prigovor nepostojanju državnosti, odn. međunarodnopravnog subjektiviteta je stvarno nepostojanje efektivnosti vlasti³⁰.

29. listopada, kada je Hrvatski sabor donio Zaključke, još nijedan srpski vojnik nije bio stupio na tlo Države SHS³¹. Međutim, za postojanja Države SHS Italija je zauzela područja obećana joj Londonskim ugovorom³², a od 6. studenoga bez

²⁷ Ljubo Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1992. godine*, Zagreb 1992., str. 11.

²⁸ *Isto*.

²⁹ Priznata je 30. listopada od strane Mađarske, a očekivalo se priznanje i od Čehoslovačke. Državu SHS je priznala i Srbija, sugeriravši zemljama Antante da i one isto učine.

³⁰ Vladimir Đuro Degan tako piše: “Teško je uz najbolju volju dokazati da je Država SHS ispunjavala sve uvjete državnosti u kratkom razdoblju od prestanka vlasti Dvojne monarhije do Prvomercemarskoga akta iz iste te godine. Naime, teško je Središnji odbor Narodnoga vijeća i njegovo Predsjedništvo zaista uzeti kao neku vladu koja se efektivno očitovala na čitavome tom području.” – V. Đ. Degan, *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici, Razvitak njezine međunarodnopravne osobnosti tijekom povijesti*, Zagreb 2002., str.152.

³¹ U Beograd su srpske trupe ušle 1. studenoga, u Zagreb 14. studenoga.

³² Dan nakon primirja potpisanoga 3. studenoga (i kapitulacije Austro-Ugarske) Italija je kao saveznički mandatar dobila pravo zauzeti ne samo područja obećana joj Londonskim Ugovorom, nego i strateške točke unutar Austro-Ugarske za vrijeme potrebno da bi se u njima održao red.

poziva su i srbijanske trupe počele zauzimati njena područja. U zemlji je vladala opasnost od anarhije, prijetnja od boljševizma, šume su bile pune dezertera («zeleni kadar»), vladala je glad, seljaci su zauzimali imanja veleposjednika.

Neosporni legitimitet vlasti - reprezentanta naroda³³ - prema načelu narodnog samoodređenja, i čin proglašenja nove države upućuju na tezu da je nastala nova država, jer su značajni oblici efektivnosti u slučaju mlade Države SHS postojali,³⁴ a uz to, konkurentske države na tom području nije bilo. Na tom prostoru nakon raspada Austro – Ugarske³⁵, nije bilo *službenih* aspiracija bilo koje druge države da sprovodi svoj suverenitet (Srbija je Državu SHS priznala). Država postoji od trenutka njena nastanka, ona postoji bez obzira na kratkoću trajanja. Gotovo anarhične prilike su u Državi SHS bile posljedica rata, i to je razlog što pune efektivne vlasti nije bilo.

Tijekom XX. stoljeća nedostatak efektivne vlasti na čitavom području nekih država, primjerice Čehoslovačke, nije bio prepreka priznanju takvih država i neprijepornom međunarodnopravnom subjektivitetu.³⁶ Valja reći da je u takvim uvjetima međunarodno priznanje vrlo važno, i poprima odlike *konstitutivnosti* (o priznanju je ovisno postojanje države). Zato ove primjere valja lučiti od primjera nepriznate Države SHS.

Pitanje je li Država SHS uistinu bila država danas je akademsko. Nikada nije bila na snazi neka imperativna norma općega međunarodnog prava koja bi priječila da neka postojeća država s jedne strane (Kraljevina Srbija) i teritorijalna cjelina koja još nije stekla sve odlike državnosti – Država SHS (strane države u raspadu) s druge strane, njihovim ujedinjenjem stvore novu državu (Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca – Jugoslaviju).³⁷

Zbog toga što je Italija prodrla u Istru i Dalmaciju, te iz straha od socijalnoga bunta, ubrzan je proces povezivanja hrvatskih zemalja sa Srbijom³⁸. U Ženevi

³³ Svaka od pokrajina je u Narodno vijeće trebala slati po jednog predstavnika na 100.000 stanovnika. Uz to, na sjednicama su imali pravo sudjelovati i članovi hrvatskoga i bosanskog Sabora, te Carevinskoga vijeća u Beču.

³⁴ Bila je intenzivna politička aktivnost, organizirala se izvršna vlast. V. Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske II*, drugo izd., Zagreb 1990., str. 99.-101.

³⁵ Car Karlo je 28. listopada prihvatio savezničke mirovne uvjete, čime je omogućio formiranje nacionalnih država.

³⁶ Čehoslovačka je, primjerice, nakon Prvoga svjetskog rata priznata a da nije imala stalne granice, Bosna i Hercegovina je međunarodno priznata 1992. godine, a da središnja vlast nije kontrolirala veći dio zemlje. Opravdano je priznata da bi se obeshrabrio agresor.

³⁷ V. Đ. Degan, *nav. dj.*, str. 154.

³⁸ O gledištima Srbije na povezivanje s Državom SHS ponajbolje govori nastup delegata srpske vlade i Vrhovne komande pri vladi Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, generalštabnog potpukovnika Dušana T. Simovića (kasnije poznatog po državnom udaru 27. ožujka 1941.). U sabornici, gdje se nalazilo sjedište Narodnog vijeća, je izjavio: "...kao vojnik, mogu Vam reći ovo: Srbija, koja je u ovom ratu dala 1 ½ miliona žrtava za oslobođenje i ujedinjenje svoje jednokrvne braće preko Dunava, Save i Drine, ne može ni u kom slučaju dozvoliti, da se na njenim granicama formira neka nova država, koja bi u svoj sastav uzela sve njene sunarodnike i da – posle 4-godišnjih muka i potpunog poraza neprijatelja – ostane u pozadini i sve plodove dobivene pobjede prepusti drugome, koji je u ratu učestvovao na neprijateljskoj strani. Srbiji – po pravu oružja, a na osnovu ugovora s Mađarskom koji je potpisao vojvoda Mišić, kao opunomoćenik komandanta Savezničkih vojsaka na Solunskom frontu; đenerala Franchet d'Espereya,

je od 6. do 9. studenoga održana konferencija predstavnika Narodnoga vijeća, Jugoslavenskoga odbora, srpske vlade i opozicije³⁹. Pašić je savezničkim vlastima uputio notu kojom ih je obavijestio da Srbija priznaje Državu SHS.

9. studenoga je potpisana deklaracija kojom je predviđeno formiranje zajedničke vlade, koja neće dirati u postojeći upravni sistem, a biti će ustanovljena s polovicom ministara predstavnika Narodnoga vijeća i polovicom predstavnika Kraljevine Srbije. U unutrašnjem poretku svoje će ovlasti i dalje obavljati Narodno vijeće i vlada Srbije.

Tom deklaracijom namjeravala se stvoriti *konfederacija* dvaju država. Nakon otpora članova srpske vlade u Beogradu, regenta Aleksandra Karađorđevića i pristalica unitarizma i centralizma u Narodnom vijeću (prvenstveno Svetozara Pribičevića⁴⁰), Pašić je dao ostavku svoje vlade. Sporazum je poništen.⁴¹

U Vojvodini, koja je ušla u sastav Države SHS, prilike su se promijenile nakon ulaska srpske vojske, pa je Velika narodna skupština 25. studenoga odlučila tu pokrajinu, ne čekajući Narodno vijeće u Zagrebu, izravno ujediniti s Kraljevinom Srbijom. Jednako je sljedećega dana odlučila i Velika narodna skupština srpskog naroda Crne Gore, svrgnuvši dinastiju Petrović, u nedemokratskom postupku, također nakon ulaska srbijanske vojske⁴².

Dana 24. studenoga Središnje Narodno vijeće je donijelo zaključak da se izabere odbor od 28 osoba s punim ovlastima da se s vlastima Srbije bez odlaganja postigne sporazum o organizaciji jedinstvene države. Delegacija je dobila i *Naputak*, obvezatne smjernice pri pregovorima. Najvažnija odrednica Naputka je bila da buduću, konačnu organizaciju nove države može odrediti samo Ustavotvorna skupština dvotrećinskom većinom. Predviđeno je i decentralističko uređenje države. S takvim, vezanim mandatom delegacija je otputovala u Beograd.

pripada sledeća teritorija: Banat do linije Horgoš-Subotica-Baja; Baranja do linije Batasek-Pečuj-Barč i dalje rekom Dravom do Oseka; Srem i Slavonija do linije želj, pruge Osek-Đakovo-Šamac; cela Bosna i Hercegovina i Dalmacija do rta Planka. Van te teritorije, da se možete opredeljavati po volji: da idete sa Srbijom ili da formirate zasebnu državu.”

O tome također govori i poruka Momčila Ninčića, jedinoga člana Pašićeve vlade koji se polovinom studenoga (kao ministar građevina) nalazio u Beogradu, koju je preko Simovića polao Svetozaru Pribičeviću. “Po svemu mu se čini da će većina Hrvata u Hrvatskoj prihvatiti ideju nerazdvojne i nedeljive države Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića tek kad im se opipljivo dokaže da će, ako tu ideju brzo i iskreno ne prihvate, svi Srbi bez oklijevanja prići Srbiji. U tom smislu srpski narod u Banatu i Bačkoj, vjerovatno zatim i u Srijemu i Bosni jasno će se opredijeliti.” – Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu, Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989., str. 336.-337., 341.

Žurbu za ujedinjenjem oslikava ultimativna prijetnja dalmatinske vlade od 16. studenoga da će sama proglasiti ujedinjenje sa Srbijom ako središnji odbor Narodnog vijeća u roku od pet dana ne donese odluku o ujedinjenju.

³⁹ Saveznici su sudionicima konferencije poslali poruku kojom su sugerirali “zajednički istup”, što se moglo smatrati pristajanjem na formiranje nove države nakon raspada Austro-Ugarske.

⁴⁰ Pribičević je sudbinu Srba koji su do tada živjeli u Austro-Ugarskoj, kojima je i sam pripadao, vidio uz čvrstu povezanost sa srpskim vlastima i srbijanskim interesima. Bio je pristalica centralizma i unitarizma.

⁴¹ Dokumente o stvaranju jugoslavenske države v. u zbirici isprava koju su priredili Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, *Grada o stvaranju jugoslovenske države (I.I. – 20.XII. 1918.)*, I i II, Beograd 1964.

⁴² U listopadu 1918.

2. JUGOSLAVIJA

2.1. Prvoprosinački akt o ujedinjenju

2.1.1. Prvoprosinački akt o ujedinjenju se sastoji od *adrese* delegacije Narodnog vijeća Države SHS i *izjave* regenta Aleksandra Karađorđevića o ujedinjenju. Od *dva* je, dakle državnopravna akta⁴³.

U adresi je izražena želja Narodnog vijeća za ujedinjenjem sa Kraljevinom Srbijom. Također, iznesena je želja da vladar bude kralj (u zamjeni mu regent) Srbije i da se formiraju jedinstveno narodno predstavništvo i jedinstvena parlamentarna vlada. Adresa je bitno različita od Naputka. U Adresi je izražena formulacija o “jedinstvenoj državi”, a ne decentraliziranoj, kako je bilo predviđeno Naputkom.

Regent je izjavio da prihvaća želje i poglede delegacije, i proglasio «ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne Države SHS u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca». U njegovoj izjavi nije bilo garancije da će se budući ustav donijeti dvotrećinskom većinom, čime je osigurana hegemonija najbrojnijega naroda.⁴⁴

Nastao je *novi* subjekt međunarodnoga prava. Kraljevstvo SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca) je načelno priznavalo sve međunarodne ugovore Kraljevine Srbije, ali i one od Austro-Ugarske koji su joj kao državi sljednici bili korisni.⁴⁵

Hrvatska je prvoprosinačkim aktom izgubila svoj povijesni identitet.⁴⁶ Sabor se više nije sastao, a Narodno vijeće je raspušteno 28. prosinca.

Pale su i prve žrtve: 5. prosinca su u Zagrebu na ulice izašli hrvatski vojnici, kličući republici. Usmrćeno ih je 15⁴⁷.

2.2. Međunarodno priznanje nove države

2.2.1. Stvaranjem nove države nastalo je i pitanje njezina priznanja. Srbija i Crna Gora su do tada bile subjekti međunarodnoga prava i njihovo priznanje nije isčezlo, ali se nije protegnulo i na novonastalu državu. U razdoblju priprema za Mirovnu konferenciju u Parizu 1919. pitanje priznanja postavilo se kao urgentno, jer bi nepriznata država bila u teškom položaju glede teritorija na koje je pretendirala Italija. Vlade savezničkih velesila su bile suzdržane, i nisu žurile

⁴³ Dvije države nisu predvidjele ratifikaciju u predstavničkim tijelima, pa je nova država nastala regentovom izjavom.

⁴⁴ Osnovna smjernica iz Naputka je izigrana, u velikoj mjeri “zaslugom” vođe delegacije Narodnog vijeća Države SHS Pribičevića. Pribičević je Naputak tumačio tako da su u njemu sadržane samo želje, a ne zahtjevi. Uz to, dok je delegacija boravila u Beogradu, stigao je brzoglas Jugoslavenskog odbora kojim je sugerirana hitnost ujedinjenja zbog teškoga međunarodnog položaja Države SHS.

⁴⁵ Sirotković i Margetić, *nav. dj.*, str. 230.

⁴⁶ Matković, *nav. dj.*, str.67.

⁴⁷ B. Krizman, *nav. dj.*, str. 365. D. Pavličević navodi 13 poginulih – *nav. dj.*, str. 308.

s priznanjem: Francuska je iz obzira prema Italiji odlučila priznati Kraljevstvo SHS kada to učine i ostale države. Odlučeno je da se pitanje priznanja ostavi za Mirovnu konferenciju.

U pripremama za Mirovnu konferenciju, sredinom siječnja 1919., u prvi plan je izbilo pitanje Crne Gore i nespornost da se prizna njeno ujedinjenje sa Srbijom, s obzirom na način kako je provedeno. Osim toga Italija je bila nesporna priznati novu državu, Kraljevstvo SHS, zbog neispunjenih obećanja iz Londonskoga ugovora (1915.).

Tako je izaslanstvo Kraljevstva SHS na prvom sastanku Mirovne konferencije nastupilo kao delegacija Srbije. Delegaciju Kraljevine SHS, odnosno do njenog međunarodnog priznanja delegaciju Kraljevine Srbije, predvodio je bivši predsjednik srpske vlade Nikola Pašić.⁴⁸ Crna Gora je imala mjesto za svoju delegaciju, ali je ono ostalo prazno.

Ministar vanjskih poslova Kraljevstva SHS Ante Trumbić je uputio priopćenje kolegama iz savezničkih zemalja o preuzimanju resora, nastojeći tako iznuditi priznanje.⁴⁹ Odgovor je dobio od norveškoga ministra, pa je tako ta zemlja prva priznala Kraljevstvo. Potom su i SAD dale priznanje: njihova vlada je 7. veljače dala izjavu kojom je pozdravila ujedinjenje.

U približavanju trenutka potpisivanja mirovnog ugovora s Njemačkom Trumbić nije htio dati potpis kao predstavnik Srbije, jer bi time dao do znanja da je nova država zapravo proširena Srbija.

Ovjeravanje punomoći predstavnika Kraljevstva SHS je značilo i njeno priznanje, bez davanja ikakve popratne izjave. Mirovni ugovor s Njemačkom sadržavao je i naziv nove države. Nakon što su predstavnici Kraljevstva SHS potpisali Mirovni ugovor, stigla su i pojedinačna priznanja: Francuska i Velika Britanija to su učinile prije njegova potpisivanja⁵⁰, a Italija je priznanje dala tek potpisivanjem Rapallskog ugovora 13. studenoga 1920.⁵¹

Davanje priznanja novoj državi je značilo da je uistinu nastala *nova* država, a ne da je došlo do proširenja neke već postojeće (priznanje tada ne bi bilo potrebno, niti bi došlo do njega). Kraljevstvo SHS je bilo nova država, nastala *ujedinjenjem*, a ne proširena Srbija.⁵²

⁴⁸ B. Krizman i B. Hrabak, *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919.-1920.*, Beograd, 1960., str. 9.

⁴⁹ Na prvoj sjednici delegacije Kraljevine SHS 15. siječnja 1919. Trumbić je predložio da se francuskom predsjedniku vlade Clemenceauu uputi nota s objašnjenjem da se "Kraljevina Srbija ujedinila sa zemljama bivše Austro-Ugarske Monarhije, u kojima stanuju Srbi, Hrvati i Slovenci, i da je uslijed toga nastala Kraljevina SHS u kojoj je uključena bivša Kraljevina Srbija". – I. Petrinović, *Ante Trumbić, politička shvaćanja i djelovanje*, Split, 1991., str. 138.

⁵⁰ Velika Britanija 2. lipnja, a Francuska 6. lipnja.

⁵¹ H. Matković, *nav. dj.*, str. 76. V. Đ. Degan navodi da su SAD dale priznanje 5. veljače, a Italija je dala priznanje potpisivanjem Versajškoga mirovnog ugovora. *Nav. dj.*, str. 155.

⁵² O drugim argumentima v. *isto*, str. 155., 156.

2.3. Političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji

2.3.1. Već su ideje iz XIX. stoljeća - možda najpoznatijih eksponenata ideja federalističkoga jugoslavenstva i velike Srbije - Strossmayera i Karadžića - utrle put političkim razlikama većine političara dvaju najbrojnijih naroda Kraljevine Jugoslavije⁵³.

Mnoge žrtve pale u I. svjetskom ratu potakle su u većine Srba svijest o pobjedničkom - privilegiranom položaju u zajedničkoj državi, o oslobodilačkoj misiji Srbije s prvenstvenim ciljem okupljanja svih Srba u jednu državu.

U novoj državi su nametnute ideje centralizma i unitarizma. Zatirane su nacionalne različitosti. Službena ideologija je bila «jednoga troimenog, troplemenog naroda»⁵⁴, ideje integralnog jugoslavenstva s potiranjem interesa manjih nacija k njihovoj posebnosti, stapanje u cjelinu s čvrstom i centraliziranom vlasti u Beogradu. Te ideje su postale zamjena pojmu velike Srbije, jer su odgovarale najbrojnijem narodu i vladajućoj strukturi. Vlast se služila policijskom represijom i nedemokratskim metodama.⁵⁵

Nasuprot tome, ostali narodi su u novim prilikama htjeli očuvati svoj identitet: težili su decentralizaciji i federalizmu, i to kroz čitavu povijest Jugoslavije.

Stvorena su dva suprotstavljena politička bloka.

Može se reći da je srž problema zajedničke države Južnih Slavena, Jugoslavije, bilo nacionalno pitanje. To je i uzrok njena raspada. Nesrpske narode centralizirana i unitarna država nije zadovoljavala.

Naizgled je model unitarne građanske države (po načelu „jedan čovjek, jedan glas“) najdemokraciji. Ne i u višenacionalnim državama, gdje su nacionalni interesi manjinskih naroda potisnuti interesima najbrojnijega naroda.

2.3.2. Država, koja je osjećala krizu, postepeno se nastojala decentralizirati. Režimu Kraljevine Jugoslavije to nije uspjelo, bilo je kasno. Nekoliko dana prije početka II. svjetskog rata, u kolovozu 1939., formirana je Banovina Hrvatska, što je bio pokušaj u tome smjeru⁵⁶.

Dana 6. travnja 1941. Njemačka je oružano napala Jugoslaviju, a ona je kapitulirala 17. travnja. U međuvremenu, 10. travnja je u Zagrebu proglašena Nezavisna Država Hrvatska.

⁵³ Kraljevstvo je 1921. promijenilo ime u Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a 1929. u Kraljevina Jugoslavija.

⁵⁴ Unesena je i u prvi Ustav iz 1921. godine. Takav stav se odrazio i na službeni jezik, zastavu i grb.

⁵⁵ 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar je izvršio državni udar i uveo diktaturu. Godine 1931. je proglasio Oktroiirani ustav, kada je sebi osigurao svu izvršnu vlast, uz faktičko jedinstvo svih vlasti. Znatno su sužene građanske slobode. Praktički je sačuvana apsolutna monarhija iz razdoblja šestosiječanjske diktature. Članak 13. Ustava je zabranio svako udruživanje na “vjerskoj ili plemenskoj ili regionalnoj osnovi”, ostao je sankcioniran jugoslavenski unitarizam. Kralj je “zatočnik narodnog jedinstva i državne cjeline” (čl. 29.). Ustav je izbacio određenje iz Ustava 1921. da je Kraljevina parlamentarna.

⁵⁶ Banovina Hrvatska je nastala temeljem političkoga sporazuma između predsjednika jugoslavenske vlade Dragiše Cvetkovića i predsjednika Hrvatske seljačke stranke Vladimira Mačeka. Zbog unutrašnjih otpora oko granica i nadležnosti federalnih jedinica, te izbijanja velikoga rata čitav projekt federalizacije države je samo započet. Tako ni Banovina Hrvatska nije do kraja formirana, jer Hrvatski sabor nije nikada izabran.

2.4. Nezavisna Država Hrvatska

2.4.1. Teritorij, stanovništvo i vlast su elementi koji čine državu kao subjekt međunarodnoga prava. Ona se treba i pridržavati međunarodnoga prava. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) povjesničari tradicionalno odriču postojanje tih elemenata⁵⁷: nastala je ratnom okupacijom, na teritoriju suverene države koja okupacijom nije prestala postojati. Državljeni NDH zapravo su bili državljani još uvijek postojeće Kraljevine Jugoslavije; kontinuitet Jugoslavije kao međunarodnopravno priznate države nije se prekidao Drugim svjetskim ratom: trajao je od 1918. do njena raspada.

Neki istraživači negiraju takvu koncepciju tvrdeći da su je «napisali pobjednici». Smatraju NDH bar donekle samosvojom i međunarodno priznatom državom⁵⁸.

Neosporna je činjenica da je NDH bila kreirana u vrijeme Drugoga svjetskog rata na poticaj, uz privolu, i pod izravnim utjecajem i kontrolom sila Osovine. Njena formalna neovisnost bila je stvarna ovisnost o vodećim europskim koalicijskim silama Osovine, Njemačkoj i Italiji.

Diplomatsko priznanje NDH je dobila samo od država Osovine i sličnih kolaboracionističkih režima: od Njemačke i Italije 15. travnja 1941., odmah potom redom od Mađarske, Bugarske, Slovačke, Rumunjske, Danske, Finske, Španjolske, Japana, nacionalističke Kine i Mandžurije. Vatikan nije nikada dao priznanje.

U prilog gledištu da NDH nikada nije zadovoljila kriterije suverene države govori i činjenica da nije potrajala ni jedan dan nakon njemačke okupacije⁵⁹.

Ograničenost suvereniteta NDH vidi se i po tome što je njeno područje bilo podijeljeno na interesne sfere Njemačke i Italije. NDH nije smjela imati ratnu mornaricu, a domobranstvo je u početku bilo ograničeno.

Kruna kralja Zvonimira bila je ponuđena talijanskom vojvodi od Spoleta, a veliki dio obale Rimskim sporazumima između Pavelića i Mussolinija 18. svibnja 1941. prepušten je Italiji.

2.4.2. Najtragičnija strana NDH je bila njen režim, zasnovan na idejama i praksi nacifašizma. U provođenju genocidne rasne politike pripadnici ustaške organizacije su, mimo ratnih operacija, pogubili golem broj nehrvata (Srba, Roma, Židova), ali i Hrvata, protivnika režima.

⁵⁷ Čulinović, Sirotković i Margetić, Engelsfeld i dr.

⁵⁸ Daju važnost činjenici da je Slavko Kvaternik, izjavom preko radija 10. travnja 1941., proglasio NDH prije ulaska njemačkih postrojbi u Zagreb. Temeljem dokumenata kasnije je utvrđeno da je prilikom proglašenja NDH važnu ulogu imao izaslanik njemačkog Ministarstva vanjskih poslova Veessenmayer, koji je pripremio čin proglašenja "kada su njemačke trupe bile na pragu Zagreba". Veessenmayer u svome izvještaju od 11. travnja navodi: "...uspio sam uz velike napore da se Kvaternik tada sa mnom bez odlaganja uputio u radio stanicu, gdje je oko 17h 45 svečano proglašena odluka o odstupanju i o preuzimanju vlasti, i tako je postignuto da je kratko pred ulazak prvih njemačkih trupa proklamirana slobodna i nezavisna Hrvatska." – F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, drugo izdanje, Zagreb, 1978., str. 69.-70., bilj. 36.

⁵⁹ V. Đ. Degan, *nav. dj.*, str. 175. Usp. o političkom značenju čina proglašenja NDH u Jonić, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., str. 296.-306.

Zbog odmazde i uklanjanja destabilizirajućih snaga nadolazećem režimu, u završnim danima Drugoga svjetskog rata, pa i nakon toga, Jugoslovenska armija, čiji je vrhovni komandant bio maršal Josip Broz Tito, je organizirano pogubila desetine tisuća pripadnika ustaškog pokreta, domobrana (regrutirane vojske NDH) i civila koji su se našli u zbjegu.⁶⁰

2.5. Priznanje nove vlade

2.5.1. Tijekom Drugoga svjetskog rata na području Jugoslavije je djelovao vrlo jak antifašistički partizanski pokret pod vodstvom Komunističke partije. Osobito brojne su bile partizanske jedinice iz Hrvatske.

Na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) 29. studenoga 1943. izbjegličkoj vladi i kralju su oduzeta prava obnašanja funkcija vlasti. Funkcije vlade su ostavljene Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije (NKOJ-u), koji odgovara AVNOJ-u. Ujedno je konstituirana federacija⁶¹- Jugoslavija se transformirala u saveznu državu.

2.5.2. Nova vlast je proizašla iz revolucije, neustavnim putem, pa se postavilo pitanje priznanja nove vlade.

U isto vrijeme kada i zasjedanje AVNOJ-a, u Teheranu je održana konferencija savezničkih vođa Churchilla, Roosewelta i Staljina, gdje su odlučili obnoviti Jugoslaviju kao državu, u punom teritorijalnom opsegu i nezavisnosti. Priznata je Narodno-oslobodilačka vojska Jugoslavije kao vojni saveznik, ali nije priznata i nova državna vlast. Velika Britanija je još uvijek podržavala izbjegličku vladu u Londonu, i nastojala da antifašistički pokret prihvati kralja.⁶²

Avnojskim odlukama je uspostavljena od saveznika nepriznata vlada, a postojala je i vlada Kraljevine Jugoslavije u emigraciji. Stoga se nastojalo stvoriti jedinstvenu vladu, u kojem cilju je kralj (Petar II.) imenovao novoga premijera, bana Banovine Hrvatske Ivana Šubašića.⁶³

Na diplomatski pritisak saveznika Šubašić je s Josipom Brozom Titom, vođom antifašističkoga pokreta u Jugoslaviji, sklopio dva sporazuma, 16. lipnja na Visu, i 1. studenoga 1944. u Beogradu. Prvim sporazumom Šubašićeva vlada je, među ostalim, priznala antifašističke organe vlasti kao legitimne, i pristala s njima na suradnju. Prihvaćena je privremena uprava AVNOJ-a i NKOJ-a dok se ne formiraju konačni organi vlasti nakon rata. Šubašićeva vlada se obvezala i na priznanje federativnoga oblika budućega državnog uređenja. S druge strane

⁶⁰ Principi Nürnberškoga suda se nisu primijenili i na pobjednike, inače bi to bili ratni zločini i zločini protiv čovječnosti u masovnim razmjerima.

⁶¹ Hrvatska se kao država članica federacije konstituirala 8. svibnja 1944. odlukom zemaljskoga antifašističkog vijeća.

⁶² Vojnu misiju kod Draže Mihajlovića, četničkoga vođe, Britanci su opozvali u siječnju 1944., otkazavši mu i materijalnu pomoć.

⁶³ Prethodni mandatar B. Purić je u sastavu svoje vlade još uvijek imao Dražu Mihajlovića kao vojnog ministra.

NKOJ se obvezao da za trajanja rata neće pokretati pitanje konačnoga državnog uređenja.

Drugim sporazumom je dogovoreno postojanje državnog kontinuiteta Jugoslavije s međunarodnopravnog gledišta. Ugovorena su načela o novoj izvršnoj vlasti. Utvrđena je privremena vrhovna vlast do odluke Ustavotvorne skupštine, sastavljena od četiri organa: AVNOJ-a, njegovog Predsjedništva, Kraljevskog namjesništva i vlade. U aktima vanjske politike Jugoslavija se trebala predstavljati u starom obliku, kao Kraljevina, dok se slobodnom odlukom naroda ne odluči o definitivnom obliku vladavine; do tada se kralj neće vraćati u zemlju. U odsutnosti kralja kraljevsku vlast će obavljati Kraljevsko namjesništvo (postavljeno ustavnim aktom kralja, na prijedlog vlade, a u sporazumu s predsjednikom Nacionalnog komiteta). Zajednička vlada će jamčiti osnovne građanske slobode i demokratska prava.

Emigrantska vlada je tim sporazumom priznala federativno državno uređenje prema odluci AVNOJ-a i suverenitet narodnih individualiteta.

Zanimljiv je dodatak sporazuma, od 7. prosinca 1944. Po njemu je zajamčena sloboda političkoga rada građanskim strankama, grupama i pojedincima koji nisu surađivali s okupatorom. Predviđeno je njihovo pravo na stvaranje vlastitih kandidacijskih lista pri izborima za Ustavotvornu skupštinu.

Predviđeni pluralizam komunisti su izigrali.

7. ožujka 1945. formirana je Privremena vlada, koja nije bila klasična koalicijska vlada. Bila je „jedinstvena“ jer je njenim djelovanjem nadmašen paralelizam kraljevske vlade i NKOK-a, ali po svom ideološko-političkom sastavu nije bio monolitna organ: u vladi se nalazila i grupa građanskih političara⁶⁴. Osnivanjem zajedničke vlade prestali su postojati vlada u izbjeglištvu i NKOK. Nakon formiranja jedinstvene vlade, postepeno su je priznale savezničke i neutralne države i s njom uspostavile diplomatske odnose. Službeni naziv države je bio Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ).

U kolovozu 1945. plenum AVNOJ-a je donio rezoluciju temeljem koje je nastavio s radom kao Privremena narodna skupština DFJ. U skupštinu, koja je imala 486 članova, su kooptirani i građanski političari koji se nisu kompromitirali u ratu, te istaknuti znanstveni djelatnici (ukupno njih 118). Najvažniji zadatak Privremene narodne skupštine je bio donijeti zakone temeljem kojih će se izabrati Ustavotvorna skupština. Izborni zakon je predvidio i „kutiju bez liste“ za birače koji nisu htjeli dati glas za kandidate Narodnog fronta, jer se građanska oporba odlučila na apstinenciju.

Vlada DFJ se pojavila na osnivačkoj skupštini Ujedinjenih naroda u San Franciscu.

⁶⁴ B. Petranović, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu, 1943.-1945.*, Beograd-Zagreb, 1981., str. 31.-32.

2.6. «Druga» Jugoslavija⁶⁵

2.6.1. Komunisti su preuzeli vlast 1945. i započeli izgradnju novoga društvenog poretka - diktaturom ("proletarijata"). Jugoslavija nije postala istinska federacija – unatoč kasnijem uvođenju samoupravljanja, sve bitne odluke su se donosile u partijskom vrhu. Ostali partijski i državni organi u federaciji i u federalnim jedinicama su bili obične transmisije.

Do 1948. i Titovog razlaza sa Staljinom osnova komunističke vlasti svodila se na strogi centralizam, ukidanje privatnog vlasništva i surovu borbu s neistomišljenicima, čak i iz vlastitih redova.

Nakon 1948. postalo je vidljivo da se napredak u razvoju federalnoga sustava razvija sporo. Naglašavanje nacionalnog identiteta, posebice hrvatskoga ili srpskog, bilo je sankcionirano. Ključni arbitar cjelokupnoga društvenog života je bila Partija, a neistomišljenici su označavani kontrarevolucionarima i zatvarani.

Predsjednik Jugoslavije Josip Broz Tito je 1964., pod pritiskom komunističkih partija Hrvatske, Kosova i Slovenije, započeo provođenje značajnih reformi u smjeru istinskoga federalizma i liberalizma. Dopuštena je uspostava veće lokalne samouprave, posebice u sferi ekonomije, a represija i zabrane korištenja nacionalnih simbola su znatno ublaženi.⁶⁶

2.6.2. Reforme koje su šezdesetih godina nastupile u privredi nisu riješile problem neravnomjernog razvitka republika, članica federacije. Banke su postale glavni izvor investicija umjesto države, a kako nisu bile decentralizirane, iz Hrvatske su stizala upozorenja da je moć Beograda ojačala i da nadzor nad gospodarstvom nikad nije bio veći. Stizala su upozorenja na raznorodnu podređenost Hrvata u Jugoslaviji.

Hrvatski su komunisti u svibnju 1968. pokrenuli mobilizaciju javnog mijenja pomoću medija, tražeći podršku svojim političkim i gospodarskim zahtjevima. Osnovni gospodarski zahtjev je bio da se centralizirani savezni kapital iz beogradskih banaka prenese na poduzeća. Premda su primjese protusocijalizma i protujugoslavenstva na društvenoj sceni bile prisutne, vodstvo Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske nije podupiralo pobunu protiv socijalizma i za uvođenje višestranačkog sustava.

⁶⁵ Naziv je u osnovi pogrešan, jer se radi o istoj državi, ali s različitim političkim sustavom.

⁶⁶ Padom Aleksandra Rankovića (jednoga od najviše pozicioniranih i partijskih dužnosnika, predstavnika unitarističke političke struje, nadležnog za "unutarnje poslove") 1966. počela je javna rasprava o ustavnim amandmanima u smjeru decentralizacije i federalizacije.

1967. objavljena je *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, koja je upozoravala na nacionalnu ravnopravnost i potisnutost hrvatskog književnog jezika. Deklaracija i događanja oko nje su bili uvod u sveopći emancipacijski pokret sljedećih godina. – I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb, 2008., str. 532.-533.

1969. se Savez komunista Jugoslavije "federalizirao" - transformirao u asocijaciju saveza komunista republika i pokrajina. Tito je do svoje smrti ostao vrhovni arbitar u sporovima među federalnim jedinicama, te između federalnih jedinica i Federacije.

2.6.3. Na jugoslavenskoj političkoj sceni u 60-ima su se iskristalizirale dvije temeljne linije unutar KPJ – federalizam i centralizacija. Uz to, komunisti su se dijelili na „liberale“ i „dogmate“. Hrvatska je bila republika s vrlo jakim protucentralističkim tendencijama, s naglašenom željom za demokratizacijom države.

No, otvorena pitanja ravnopravnosti (u kulturi, jeziku, gospodarstvu...) mnogi su shvatili kao zahtjev za odvajanjem Hrvatske od Jugoslavije.

2.6.4. Znajući za povijest Srba i Hrvata u prethodnim desetljećima, i zbog straha od sovjetske intervencije (kao u Mađarskoj 1956. i Čehoslovačkoj 1968.), Tito je suzbijao nacionalizam - bilo srpski, bilo hrvatski. To se naročito ispoljilo 1971., kada je ugušio *hrvatsko proljeće*, masovan pokret pod formalnim vodstvom vrha Komunističke partije Hrvatske. Taj pokret je imao za cilj da se u okviru Jugoslavije ostvari veći stupanj decentralizacije i emancipacije Hrvatske.

Za razliku od hrvatskih separatista i protukomunističke struje, koji su priželjkivali raspad Jugoslavije i uskrснуće samostalne hrvatske države, komunističkim reformistima cilj nije bio rušiti Jugoslaviju i stvarati novu hrvatsku državu, nego u okvirima postojećeg poretka preoblikovati Jugoslaviju na tragu dosljednih postulata federalizma i s više autonomnih sloboda. Ciljevi su bili drugačiji, a protivnik isti – velikosrpski unitarizam.⁶⁷

2.6.5. Hrvatsko partijsko vodstvo je smijenjeno, ali ciljevi njegova rada većim dijelom ostvareni. Za razliku od prijašnjih ustava, ustavni su amandmani, prihvaćeni u Saveznoj skupštini 30. lipnja 1971., uveli načelo da se suverena prava ostvaruju u republikama, odnosno u pokrajinama, a u federaciji samo ono što se Ustavom izričito, i uz suglasnost svih konstitutivnih federalnih elemenata utvrdi. S obzirom da su u svim tijelima federacije morale biti jednako zastupljene sve republike, uvedeno je Predsjedništvo Države. Prema nekim tumačenjima, u jugoslavenski sustav su tako ušli *konfederalni* elementi.

2.6.6. Godine 1974., shvativši da nakon njegove smrti Jugoslavija teško može opstati u istom obliku, Tito je stvorio *Ustav* kojim je potvrdio načela amandmana iz 1971.: prenio je velike ovlasti na šest jugoslavenskih republika i dvije autonomne pokrajine u sastavu Srbije (Kosovo i Vojvodinu), jamčeći im suverenost i jednakost i mogućnost da u datom trenutku imaju pravo na vlastitu samostalnost. Upravo zbog mogućnosti osamostaljivanja republika, vodeći srpski komunisti su odmah nakon Titove smrti započeli jaku kampanju protiv Ustava.

Ustavom, proglašenim 21. veljače 1974., federacija je postala reprezentant dogovora republika i pokrajina, bez vlastite izvorne moći u donošenju odluka i njihovoj realizaciji.

2.6.7. Prilika za raspravu koja je u Srbiji otvorena o ustavnom poretku, posebice o podjeli Srbije u tri savezne jedinice, izbila je nakon Titove smrti (1980.), u proljeće 1981., s početkom prosvjeda albanskih studenata na Kosovu. Onima koji su bili uvjereni da je Ustavom iz 1974. Srbija razbijena, pridružili su se i

⁶⁷ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, Zagreb 2006., str. 385.

oni koji su smatrali da je njegovim stupanjem na snagu započeo proces rušenja SFRJ. Njihove teze su u načelu polazile od toga da je ustavnim promjenama ukinuto načelo narodnog suvereniteta, a političkim subjektom proglašene su "administrativno-teritorijalne" cjeline.

Konfederalni elementi Ustava potaknuli su u Srbiji otvaranje *srpskog pitanja*. Upravo je borba protiv Ustava iz 1974., a najviše republičkih granica i federalizma, ujedinila vrlo različite srpske političke snage protiv avnojevskog federalizma i vlastodržaca, nasljednika autoritativne vlasti J. B. Tita.

2.6.8. Nagli zaokret Srbije s puta izgradnje modernog liberalnog društva prema autokratizmu, tradicionalizmu i nacionalizmu nastao je smjenom čelnika Saveza komunista Srbije Marka Nikezića, predsjednika CK SKS, i Latinke Perović, sekretarice CK SKS. Smijenjeni su 1972. godine. Srpski komunistički prvaci sloveli su kao predvodnici srpskih liberala i protudogmatskih snaga; borbu protiv centralizma su prije svega shvaćali kao emancipaciju Srbije od tutorstva saveznog centra i kao opovrgavanje netočnih tvrdnji da Srbija dominira nad ostalim republikama.

Vodstvo Srbije su preuzeli protureformisti. Vodio ih je Draža Marković, predsjednik Skupštine Srbije. Izravno su postavili zahtjev za ograničenjem autonomije pokrajina s ciljem da Srbija postane "cjelovita država".

Na plenumu CK SKS od 23. do 24. studenoga 1984. nastupio je - u okvirima Jugoslavije tada relativno anonimni - Slobodan Milošević, koji je jasno rekao da treba izazvati čak i političku krizu ako je to nužno da bi se zaustavio separatizam i sačuvala Jugoslavija.⁶⁸

2.6.9. Sredinom 80-ih u Srbiji je pokrenut dvostruki proces: stanovitoga širenja demokracije i sustavnoga napada na Ustav. Na temelju demokratskog iskoraka prema slobodnom izražavanju različitih mišljenja, u medijima se dovodio u pitanje komunizam i zahtijevala reorganizacija Srbije i Jugoslavije. Inzistiralo se na povijesnim temama, posebice onima koje su se odnosile na stvaranje „prve” i „druge” Jugoslavije. Držalo se da postojeće republičke granice nisu ni nacionalne ni povijesne, da Srbi nemaju prava u drugim republikama. U medijima su vladali napisi da su Hrvati krivi za poraz u travanjskom ratu 1941., da je od 1945. do 1951. došlo do transfera industrije iz Srbije u BiH i Hrvatsku da bi se oslabila Srbija, da su dalmatinski Hrvati i Crnogorci zapravo Srbi, da su cijeli Titov sustav i njegova baština protusrpski, te da treba mijenjati konfederalne elemente, napose sustav veta. U Udruženju književnika Srbije prevladavalo je mišljenje da je stvaranje nacionalnih država u Jugoslaviji smrtni udarac srpskom narodu. Osobito je znakovit bio članak povjesničara Vasilija Krestića *O genezi genocida nad srpskim narodom u NDH* iz 1986. Krestić je nastojao dokazati tezu po kojoj su se genocidne ideje i genocid nad Srbima duboko ukorijenile u svijest hrvatskih generacija.

⁶⁸ Isto, str. 546.

Osim Krestića, angažirao se i povjesničar Veselin Đuretić, kritizirajući ‘mit o srpskoj hegemoniji’ i nametanje simetrične krivnje za ratne pokolje Srbima jednako kao i Hrvatima. Čak je tvrdio da se hrvatski i muslimanski ekstremizam (ustaštvo) pretvara u službenu komunističku politiku.⁶⁹

3. RASPAD JUGOSLAVIJE I UVOD U ORUŽANI SUKOB

3.1. Memorandum SANU i “događanje naroda” (snaženje srpskog nacionalizma)

3.1.1. Sredinom 80-ih u javnosti su se počeli pojavljivati politički programi mimo SKJ, barem mimo njegovih formalnih tijela. Tako se u Srbiji pojavio *Memorandum Srpske akademije nauke i umetnosti (SANU)*, a u Sloveniji je skupina oporbenjaka oko *Nove revije* napisala slovenski nacionalni program.

Memorandum je bio prvi nacionalni program nastao u socijalističkoj Jugoslaviji izvan Saveza komunista. Njegovi autori, skupina srpskih akademika, su izložili teze o problemima jugoslavenske ekonomije i političkog sustava, ali i ocjene o sve lošijem položaju Srba, napose onih izvan Srbije, dakle u Hrvatskoj i BiH.

U *Memorandumu* je istaknuto da je u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata položaj Srba bio tako nepravedan, da je njihov opstanak ugrožen. Prema *Memorandumu*, oni su žrtve gospodarske i političke diskriminacije od strane Hrvata i Slovenaca. Srbi su u proteklom ratu dali najveći doprinos i pretrpjeli najveće gubitke, a u miru ne samo da nisu nagrađeni, nego su i kažnjeni. Srbima na Kosovu i Metohiji prijeto potpun genocid.

*“Srbi u Hrvatskoj nisu nikad bili ugroženi kao danas, osim možda u vrijeme NDH. Rješenje njihovog nacionalnog pitanja mora postati najvažnije političko pitanje. Ne nađe li se rješenje, posljedice će na mnogim razinama postati štetne, ne samo za odnose u Hrvatskoj, nego i za cijelu Jugoslaviju.”*⁷⁰

3.2. Raspad Jugoslavije

3.2.1. Cijeli put obaju režima Jugoslavije je, globalno gledajući, vodio decentralizaciji i federalizaciji. Drugi režim, pod vlašću komunista, nastao revolucijom uz vođu Josipa Broza Tita, svojim razvojem je pokušavao Jugoslaviju

⁶⁹ Isto, str. 547.

⁷⁰ J. Sirotković: *Memorandum SANU*, Zagreb, 1996., str. 64.

učiniti zajednicom ravnopravnih naroda⁷¹, što je mogla osigurati jedino «labava» federacija, s jakim ovlastima federativnih jedinica.

Paralelno s ublažavanjem represije, a kasnije i procesom demokratizacije, otvorile su se bolne rane razdora, različiti pogledi na suštinu zajedničke države, koji su je pratili još i prije njena nastanka.⁷²

Povijest kazuje da je konfederacija privremeno rješenje: put prema razlazu ili, ako proces teče obratno, stvaranju «čvrste» savezne države. Danas u svijetu istinskih konfederacija nema.

„Labava federacija“ je na koncu, pri samom izdisaju Jugoslavije, doživjela ideju konfederacije. U cilju sprječavanja ratnoga sukoba, hrvatska Vlada je u kolovozu 1991. podnijela službeni prijedlog o konfederaciji, savezu suverenih država.⁷³ Plan je prihvaćen u međunarodnoj zajednici i u svim republikama jugoslavenske federacije, osim u Srbiji. Paradoks je što nakon svega Srbija ni uz pomoć oružane sile Jugoslavenske armije nije ostvarila ciljeve „očuvanja Jugoslavije“ ili „Velike Srbije“.

3.2.2. Koja je sudbina višenacionalnih federacija, s pravom otcjepljenja federativnih jedinica, nastalih u nedemokratskim režimima? Kako osigurati mehanizme zastupljenosti i odlučivanja u višenacionalnoj federaciji, koji model će zadovoljiti najbrojniji, a koji najmalobrojniji narod?

Svaki narod teži svojoj posebnosti i svojoj samostalnoj državi, pa ako središnja vlast ne zadovoljava njegove interese - u nastalom procesu demokratizacije iskazuje da središnja vlast višenacionalne države nije potrebna.

Povijesno iskustvo dvadesetoga stoljeća uči da su se višenacionalne federacije države raspale: Sovjetski Savez, Čehoslovačka, Jugoslavija.⁷⁴ S prodorom demokracije prve dvije države na civilizacijski način, Jugoslavija u krvi.⁷⁵

⁷¹ Predratne stavove Komunističke partije Jugoslavije o nacionalnom pitanju možemo razvrstati u tri faze. U razdoblju od 1916. do 1924. dominirala su gledišta o jednom narodu Srba, Hrvata i Slovenaca, pa su komunisti pristali uz državni centralizam i jugoslavensku nacionalnost. Kada je rad partije zabranjen, a ona se povukla u ilegalu, od 1924. do 1934. je bio stav da je Jugoslavija umjetna, versajska tvorevina koju valja razbiti na socijalističke republike. Priznala se nacionalna posebnost. U razdoblju od 1934. do 1941. bio je stav da državu treba federalizirati. Formirane su nacionalne Komunističke partije (hrvatska u kolovozu 1937.). Stav o saveznoj državi je u konačnici i realiziran. - Neda Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava, razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb 2002., str.345.

Raspad Saveza komunista Jugoslavije, organizacije komunista, vodeće političke snage “druge” Jugoslavije, dogodio se početkom 1990. na XIV. kongresu. U tome su raspadu slovenski komunisti odigrali veću ulogu od hrvatskih.

⁷² Opsežno o socijalističkoj Jugoslaviji v. u D. Bilandžić, *nav. dj.*

⁷³ V. u D. Rudolf, *Rat koji nismo htjeli*, Zagreb, 1999., str. 291.-347.

⁷⁴ Nećemo se baviti primjerom *sui generis*, Bosnom i Hercegovinom.

⁷⁵ Od važnih uzroka raspada Jugoslavije na ovom mjestu valja spomenuti gospodarstvo. Šezdesetih godina je u Jugoslaviji bilo vrlo uspješno, da bi potom ušlo u stagnaciju. Građani su sav teret gospodarske krize osjetili odmah nakon Titove smrti 1980. godine.

Noel Malcolm piše:

„Tendencija decentralizacije Jugoslavije, koja je dosegнула vrhunac u Ustavu iz 1974. godine, ipak je više problema stvarala nego rješavala. Načelo zasebnih nacionalnih političkih identiteta uvaženo je tek toliko da probudi apetit za još više sličnih mjera. Povijest nas uči da federacije različitih nacionalnih

Jedan od širih uzroka krvavoga raspleta jugoslavenske krize upravo je dugotrajni manjak, a ne višak demokracije (shvaćene kao provođenje volje većine uz striktno i dosljedno poštivanje prava manjine – volja se iskazuje slobodnim izborima). Demokracija je slobodan i civiliziran način artikulacije nacionalnih i individualih (te grupnih) interesa i težnji. Otsutnost demokracije te težnje „gura pod tepih“.

„Obje“ Jugoslavije, nastale u povijesnim okolnostima ugrožavanja teritorija njenih nacija od drugih sila, opstajale su nedemokratskim metodama. Demokratizacija se, na koncu, najizrazitije ispoljila zahtjevima za nacionalnim državama.

Nakon što su ideje novoga centralizma i hegemonije, potekle iz Srbije, u drugim republikama naišle na otpor, postalo je neminovno da će se Jugoslavija raspasti. Ne želeći živjeti u zajedničkoj državi pod hegemonijom, republike su se, nakon referenduma građana, odlučile na osamostaljivanje⁷⁶. Odgovor demokratiziranih republika (izborima su komunisti sišli s vlasti) je bio napuštanje federalističke koncepcije i stvaranje vlastitih nacionalnih država⁷⁷.

3.2.3. Pojava zagovaratelja Velike Srbije i njoj sličnih koncepata srpske hegemonije je utrla i ukazala put kraju Jugoslavije.⁷⁸

Borisav Jović, predsjednik Predsjedništva SFRJ⁷⁹ (predstavnik Srbije) je zapisao u svojim memoarima «Poslednji dani SFRJ» da mu je 11. rujna 1990. „otac“ modernoga srpskog nacionalizma Dobrica Ćosić rekao:

„Nema više nijednog ozbiljnog razloga za postojanje Jugoslavije. Isčezao je prvi razlog – ugroženost nacija od asimilacije Austrije i Turske, i drugi – idejno jedinstvo jugoslavenstva ili kasnije komunizma, i treći – zajednička obrana od zajedničkoga neprijatelja, i četvrti – jezična bliskost koja više ništa ne znači. Ostao je jedino peti razlog – ekonomski, ali je i to sumnjivo u ovolikoj ekonomskoj

entiteta mogu uspješno funkcionirati samo ako su zasnovane na istinskom demokratskom političkom poretku, a u komunističkoj Jugoslaviji nije bilo tako, jer je u njoj svaka težnja za većom nacionalnom autonomijom nužno morala upiti kao bugačica sva ona gorka politička nezadovoljstva koja su kolala po čitavom sistemu. Lako je uvjeriti jedan narod da ga drugi narod ugnjetava ili izrabljuje kad je cijeli politički sistem u kojem su oba naroda zatočena nedemokratski i u biti ugnjetavački. A prirodni je rasadnik svih vrsta nezadovoljstva slabo gospodarstvo koje ne funkcionira – što je također bilo zajamčeno jugoslavenskim komunističkim sistemom.“ – *Povijest Bosne*, Zagreb-Sarajevo, 1995., str. 272.

⁷⁶ U Hrvatskoj je referendum održan 19. svibnja 1991. Na referendum je izašlo 83,6% birača, a 93,2% se izjasnilo za neovisnost Hrvatske.

⁷⁷ Hrvatska je proglasila neovisnost 25. lipnja 1991., istoga dana kada i Slovenija. U primjeni odredaba Brijunske deklaracije (u cilju sprječavanja rata) 7. srpnja 1991. suspendirala je deklaraciju o neovisnosti na tri mjeseca. U jeku oružanoga sukoba, istekom roka za suspenziju, 8. listopada 1991. je Hrvatska konačno prekinula sve veze s organima SFRJ. Prema *Badinterovoj komisiji*, tada je stekla kvalitet suverene države, i to je datum sukcesije država. Prva država koja je priznala Hrvatsku je upravo Slovenija, i to 26. lipnja 1991. Države članice Europske zajednice (danas Unije) priznale su Hrvatsku 15. siječnja 1992. Hrvatska je primljena u organizaciju Ujedinjenih naroda 22. svibnja 1992., istoga dana kada i Slovenija i Bosna i Hercegovina.

⁷⁸ O “srpskom pitanju” v. istoimenu knjigu Alekse Đilasa, Beograd, 1991.

⁷⁹ Od 15. svibnja 1990. do 15. svibnja 1991.

otvorenosti i međuzavisnosti svijeta. Dakle, nema sile koja nas može ujediniti kod raskola koji je stvoren...⁸⁰

Jović je zapisao i ovo:

„Sada se radi etnička karta srpskoga prostora, naročito u BIH i Hrvatskoj, da se jasno prikaže teritorij gdje su Srbi u većini; od Šibenika, preko Like, Bosanske krajine, pored Save do Bijeljine, svuda su Srbi u većini. U centru Bosne su Muslimani. Srbi presijecaju i Sandžak pored Drine, pa se Muslimani ne mogu ujediniti. To je budući prostor Srbije.“⁸¹

Jović je izrazio političke ciljeve Srbije: jasno je naznačio projektirane prostore srpske države nakon raspada Jugoslavije.

4. NA KONCU – ORUŽANI SUKOB

4.1. Pri raspadu Jugoslavije i stvaranju nacionalnih država, najspornija su bila pitanja teritorija, tj. koji će se princip primijeniti glede granica novonastalih država: etnički (ili neki drugi) princip, ili princip poštivanja postojećih, republičkih granica, te pitanje dosega prava na samoodređenje.

Hrvatska je inzistirala na međunarodnopravnom načelu *uti possidetis*, principu očuvanja postojećih granica (granice su onakve kakve su zatečene u trenutku stjecanja državne neovisnosti). Srbijanski režim je forsirao pitanje Srba koji žive izvan Srbije i u procesu osamostaljivanja Hrvatske republičke granice smatrao «administrativnima», koje se, kao takve, mogu čak i jednostrano mijenjati.

Pitanje *teritorija* (amputacija Hrvatske) je razlog rata u Hrvatskoj⁸².

4.2. Govoreći o uzrocima ratova koji su popratili raspad Jugoslavije može se nabrojati više posrednih uzroka, ili uzroka u širem smislu: nezadovoljstvo nacija svojim statusom, manjak demokracije, bujanje nacionalizma (kao pokretačke ideologije), gospodarsku stagnaciju i drugo. Neposredni uzroci su u području prava:

⁸⁰ To je nagovijestio jedan od jugoslavenskih komunističkih korifeja Milovan Đilas još u lipnju 1967., u članku objavljenom u «Encounteru»: „Različite je jugoslavenske nacionalnosti zbližio i na okupu držao strah od vanjske agresije ili od imperijalizma, u prvome redu Turskog i Habsburškog Carstva, potom nacističke Njemačke i fašističke Italije, a poslije neko vrijeme Staljinove Rusije. No, sada nema takvih prijetnji; nitko nema nikakve planove s ovom zemljom. Posve je prirodno da Slovenci, Hrvati, Makedonci itd. žele potvrditi vlastiti identitet i kulturnu nezavisnost. Ako Togo može biti nezavisna država, kažu, zašto ne bismo mogli biti i mi?“

⁸¹ „Poslednji dani SFRJ“, str. 193.

⁸² Ivo Banac piše o ciljevima ratova na području Jugoslavije: „etničko čišćenje i stvaranje nacionalno homogenih država nisu bile posljedice, nego cilj rata. Možda sve strane na početku rata toga nisu bile svjesne, no taj im je cilj u toku sukoba svima postao zajednički. Čelnici Srba, Hrvata, Bošnjaka, kosovskih Albanaca i drugih nacionalnih zajednica očiti su, premda ne svi u istoj mjeri, vjerovali da samo nacionalna homogenost – to jest, država bez manjina – donosi političku stabilnost i nudi jedinu pravu priliku za mir.“ – *Raspad Jugoslavije*, Zagreb, 2001., str. 140.-141.

1. nepoštivanje unutrašnjega prava, prema Ustavu iz 1974.⁸³:

a) narodi Jugoslavije su imali pravo na samoodređenje⁸⁴

b) republike su imale pravo na otcjepljenje⁸⁵

c) pravo republika na otcjepljenje je ostvarivo u postojećim granicama – teritorij republika je bio definiran „avnojskim“ granicama.⁸⁶

Na poštivanje zatečenih granica upućuje i međunarodno pravo načelom *uti possidetis*: povijesne, etničke ili neke druge granice su irelevantne; izvor prava je jedino pozitivno pravo (ono koje je na snazi), pa su tako i granice one koje su zatečene u trenutku osamostaljenja republika.⁸⁷

2. *Nepoštivanje međunarodnog prava*. Temeljna imperativna norma cjelokupnoga međunarodnog prava je *zabrana upotrebe oružane sile*.

Pravo je civilizacijski doseg: *gdje se ne poštuje pravo, počinja moć*. Znajući da za ostvarenje svojih ciljeva nemaju legalnoga (pravnog) uporišta, političke vođe Srba (Slobodan Milošević i drugi) su se oslonili na oružanu silu⁸⁸. Priklonila im se Jugoslavenska narodna armija: u cilju „očuvanja Jugoslavije“ pod svaku cijenu, pa i Jugoslavije pod srpskom hegemonijom, otvoreno je ratovala na strani Miloševića i srpskih pobunjenika u Hrvatskoj, protiv novoizabrane hrvatske vlasti⁸⁹.

⁸³ Uz nasilno ukidanje autonomije Kosova i Vojvodine, bitni pokazatelj srbijanskoga *rušenja ustavnosti* je neizbor hrvatskoga predstavnika Stjepana Mesića na čelo Predsjedništva SFRJ, gdje je po ustavnim odredbama trebao zamijeniti srbijanskoga predstavnika Borisava Jovića (15. svibnja 1991.).

Predsjedništvo SFRJ je do tada, uz saveznu vladu Ante Markovića, bilo jedino tijelo u Jugoslaviji u kojem je još postojala zajednička jugoslavenska vlast, premda sa sve manjim autoritetom i sve razjedinjenija. – I. Goldstein, *nav. dj.*, str. 676.

⁸⁴ „Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakoga naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na otcjepljenje...“ – *Ustav SFRJ 1974.*, Uvodni dio, Osnovna načela.

⁸⁵ „Radni ljudi i narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama, i u socijalističkim autonomnim pokrajinama u skladu s njihovim ustavnim pravima, a u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji – kad je to, u zajedničkom interesu, ovim ustavom utvrđeno.“ – *Ustav SFRJ 1974*, Uvodni dio, Osnovna načela.

V. prethodnu bilješku. Prema Osnovnim načelima Ustava SFRJ 1974. narodi Jugoslavije (ne i narodnosti, kao npr. Albanci) imali su pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na otcjepljenje, a svoja suverena prava ostvarivali su u republikama (i autonomnim pokrajinama).

⁸⁶ „Teritorij republike ne može se mijenjati bez pristanka republike, a teritorij autonomne pokrajine – ni bez pristanka autonomne pokrajine.

Granica između republika može se mijenjati samo na osnovi njihova sporazuma, a ako se radi o granici autonomne pokrajine, i na osnovi njezine suglasnosti.“ – *Ustav SFRJ 1974.*, čl. 5.

⁸⁷ To je načelo potvrdila i Arbitražna komisija Konferencije o Jugoslaviji (Badinterova komisija) *Mišljenjem br. 3*. od 11. siječnja 1992.: „U nedostatku tako postignutoga sporazuma (slobodnoga i zajedničkog sporazuma o demarkaciji – *op.a.*), prijašnja razgraničenja dobijaju svojstvo granica zaštićenih međunarodnim pravom.“

⁸⁸ U lipnju 1989. Milošević je na proslavi 600. godišnjice Kosovske bitke na Gazimestanu otvoreno najavio rat: „Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane mada i takve još nisu isključene“. O srpskom nacionalnom pokretu i Slobodana Miloševiću v. Goldstein, *nav.dj.*, str. 616.-631., Bilandžić, *nav.dj.*, str. 695.-812.

⁸⁹ Novi Sabor i nova vlast, prva slobodno demokratski izabrana u Hrvatskoj nakon 50 godina, konstituirani su 30. svibnja 1990.

Poštivanje prava, načela legaliteta, išlo je u prilog Hrvatskoj, vojno inferiornoj. Srbijanske državne i političke vlasti u Beogradu, za ostvarenje cilja države u kojoj će živjeti svi Srbi, nisu imale legalno sredstvo: mogli su jedino *primijeniti silu*.

Valja lučiti pojmove raspada Jugoslavije od oružanih sukoba koji su taj raspad popratili. Raspad države (pa i SFRJ) nije protivan međunarodnom pravu i može se odigrati na miran način. Svaka upotreba oružane sile (i one koja je popratila raspad SFRJ) je u međunarodnom pravu *protupravna*.

4.3. 17. kolovoza 1990. su oružjem pobunjeni Srbi sa područja sa srpskom većinom u Hrvatskoj (općine Obrovac, Dvor na Uni, Vojnić i Lapac, sa svojim sjedištem u Kninu), i uz svesrdnu pomoć JNA krenuli u rušenje hrvatske države s ciljem stvaranja srpske države koju bi postupno priključili matici Srbiji. Toga dana su srpski pobunjenici blokirali barikadama prometnice (*balvan revolucija*) prvo u Benkovcu i Kninu (a poslije i po čitavoj Hrvatskoj), podstreknuti vodstvom u Beogradu na čelu sa Slobodanom Miloševićem, koji je sve političke strukture Srbije, Crne Gore, Vojvodine i Kosova stavio pod svoju kontrolu⁹⁰. Krajnji cilj je bio stvaranje Velike Srbije, etnički čiste, tog davnog i nikad neispunjenog cilja srpskih radikalnih nacionalista i eskremista.

Posljedica su ratovi koje su Srbi vodili, prvo u Hrvatskoj, potom posebno krvav u Bosni i Hercegovini, a zatim i na Kosovu, odakle je sve i krenulo.

4.4. Na stalni, sračunati poticaj srpskih nacionalista iz Beograda, ustaški zločini, njihova genocidna politika i strahovlada za vrijeme Drugoga svjetskog rata su bili mobilizirajući faktor Srbima devedesetih godina – pobunu protiv nove, demokratski izabrane vlasti u Hrvatskoj (premda u prvo vrijeme nacionalističke⁹¹)

⁹⁰ Početkom 1989. je ukinuta autonomija Kosova i Vojvodine. Metoda za nasilno mijenjanje vlasti u tim pokrajinama, i u Crnoj Gori, je nazivana „antibirokratska revolucija“ i „događanje naroda“.

⁹¹ Dominantna ideologija u vrijeme stvaranja nacionalne države je nacionalizam. Ostvarenjem osnovne ideje nacionalizam (usmjeren na vanjskoga protivnika) slabi, a jačaju ideje civilnoga društva, poštivanja prava manjina i prava pojedinca.

Raspravljajući o uzrocima ratova koji su popratili raspad SFRJ, često se nacionalizam (srpski, hrvatski i bošnjački) navodi kao osnovni uzrok. Kako je unutar svih nacija u procesu stvaranja nacionalnih država na području bivše SFRJ 1990.-91. nacionalizam bio dominantna ideologija, stvara se dojam „podijeljene odgovornosti“ za ratove koji su raspad Jugoslavije popratili.

Valja precizno identificirati *ponašanje* koje je bilo *protupravno*, utvrditi odgovornost za najteže, potom i za ostale povrede prava. Iz perspektive međunarodnoga prava, vezano za uzrokovanje rata u bivšoj Jugoslaviji, najteže protupravno ponašanje je počinjenje zločina protiv mira, što je međunarodni zločin. Tko je prouzročio oružani sukob?

Upotreba oružane sile protiv Hrvatske, novoga subjekta međunarodnoga prava nakon proglašenja neovisnosti (počinjena i od drugoga subjekta međunarodnoga prava, odn. druge države – JNA je bila pod odlučnim utjecajem vlasti u Srbiji, zajedno s pobunjenicima su tvorili kompaktan organizam, djelujući sinhronizirano, djelovali su s zajedničkim ciljem širenja Srbije), međunarodnom pravu je *protupravna*. Nasilje i pobunu ne mogu opravdati navodna teška i masovna kršenja ljudskih prava Srba u Hrvatskoj: Masovnih i teških kršenja osnovnih ljudskih prava Srba, u vrijeme izbijanja pobune, objektivno nije bilo. Kasniji rat, kao i svaki rat, povreda je temeljnih ljudskih prava *par excellence* – njime je bilo pogođeno i srpsko i hrvatsko stanovništvo Hrvatske.

„Balvan revolucija“ pobunjenih Srba u Hrvatskoj, nastala nakon izbora novih hrvatskih vlasti, nije nastala kao reakcija na povrede prava Srba koje je vlast učinila nad tim stanovništvom, jer hrvatska vlast zapravo nije ni postala efektivnom u područjima zahvaćenim pobunom sve do vojno-redarstvenih akcija „Bljesak“ i „Oluja“ 1995. Pobuna je nastala kao reakcija na najavljenju neovisnost Hrvatske, s opravdanjem

su velikosrpski ideolozi opravdavali strahom od novih zločina Hrvata. Tako su svojatanje teritorija Republike Hrvatske, oružana pobuna i oružani sukob nalazili uporište u tvrdnjama o povijesnoj krivnji hrvatskoga naroda i vječnoj ugroženosti srpskog⁹². Ne želeći se upuštati u pobijanje iracionalnoga⁹³, valja spomenuti osnov kaznene odgovornosti: odgovornost je uvijek *individualna*, odgovara pojedinac za *vlastita* djela.⁹⁴

SAŽETAK

Zajednička država južnoslavenskih naroda, Jugoslavija, kroz čitavo dvadeseto stoljeće odgovarala je većini srpskih političara kao unitarna država, pod hegemonijom srpskoga naroda. Nesrpski narodi su u Jugoslaviji bili u većini, pa je tekao proces federalizacije: u „prvoj“ Jugoslaviji, pred Drugi svjetski rat - osmišljena je Banovina Hrvatska, a tihom demokratizacijom „druga“ Jugoslavija je dobila koncepciju „labave“ federacije. Bujanjem snažnoga nacionalističkog pokreta u Srbiji, pod vodstvom lidera Slobodana Miloševića, taj se proces nastojao zaustaviti, što je naišlo na otpor drugih federalnih jedinica. Uz to, labavljenjem centralne autoritarne i vlasti jačale su centrifugalne sile. Kada je postalo jasno da se Jugoslavija ne može održati (nestalo je kohezivnih faktora, a diktatura je

„mogućih ugrožavanja prava“. Uz pomoć i sudjelovanje JNA i srbijanskih vlasti prerasla je u agresiju sa ciljem „ujedinjenja svih srpskih zemalja“.

Povrede prava Srba u Hrvatskoj koje su *kasnije* činjene su posljedica, a ne uzrok rata u Hrvatskoj.

Povrede ljudskih prava i ratne zločine i zločine protiv čovječnosti u ratu u Hrvatskoj (kao i u svim dosadašnjim ratovima) su činile obe strane u sukobu, strana agresora i žrtve. U svakom oružanom sukobu - onom u kojemu sudjeluju najciviliziranije države ili onom u kojemu sudjeluje država žrtva agresije, ratne zločine čine pripadnici objiju strana u sukobu. Zato pozornost prvenstveno valja usmjeriti prevenciji ratova, a ne sankcioniranju njegovih posljedica. Prevenciji ratova, uz ostalo, služi utvrđivanje odgovornosti i odmjeravanje sudske kazne za počinjenje *zločina protiv mira*.

Osnovni nedostatak rada Haškoga suda za zločine počinjene u ratu u bivšoj Jugoslaviji što njegovim statutom nije predviđena nadležnost suda za procesuiranje počinjenja *zločina protiv mira*, kako su postupali Nürnberški i Tokijski tribunal po završetku Drugoga svjetskog rata. Ratni zločini i oni protiv čovječnosti su *posljedice* počinjenja zločina protiv mira. Zločin protiv mira je „planiranje, pripremanje, poticanje ili poduzimanje agresivnoga rata ili rata poduzetog kršenjem međunarodnih ugovora, sporazuma ili jamstava, ili sudjelovanje u zajedničkom planu ili uroti za izvođenje bilo čega što je naprijed rečeno“.

Slikovito: da nema rata (zločina protiv mira), ratnih zločina ne bi ni bilo.

Hrvatskoj oružani sukob nije bio potreban –stjecanje neovisnosti u postojećim granicama je bilo *legalno*. Rat Hrvatskoj nije ni odgovarao - apsolutno vojno nepripremljena, nije mogla doći ni do oružja svoje Teritorijalne obrane. U oružani sukob je ušla prisilno, boreći se za cjelovitost.

⁹² Misao da je neki narod „genocidan“ ima značenje da je *narod zločinački*, da su svi pripadnici toga naroda zločinci. Radi se o šovinizmu i izazivanju mržnje na nacionalnoj osnovi. Takve izjave su ideološki pokretač - bez mržnje se oružani sukob ne može voditi.

⁹³ Od mnogih argumenata protiv te teze, navest ćemo samo jedan primjer: veliki broj Hrvata je sudjelovao u antifašističkom pokretu, boreći se protiv ustaša, braneći Srbe.

⁹⁴ Valja ponoviti da su sve strane u ratnim sukobima na području bivše SFRJ činile ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, pa tako i pripadnici hrvatskih i bošnjačkih postrojbi (u međusobnom oružanom sukobu, u sukobu sa srpskim postrojbama, prema civilnom stanovništvu). Ta činjenica ne treba zamagliti odgovor na pitanje odgovornosti za pokretanje ili nesprječavanje ovih oružanih sukoba.

odumirala), cilj Srbije je postao da se dijelovi Hrvatske, te Bosne i Hercegovine, gdje u znatnijem broju živi srpsko stanovništvo, priključe srpskoj državi - pod cijenu upotrebe *oružane sile*.

Uzrok ratova koji su popratili raspad Jugoslavije bio je u *nepoštivanju prava*.

YUGOSLAVIA : A UNITARY STATE OR FEDERATION (Conflicting historical tensions – one of the causes of the dissolution of Yugoslavia and the war in Croatia 1991-1996)

The authors present the idea of Yugoslavia as a federal state (Croatian view of a common state) and as a unitary and centralised one. The conflict between these two concepts actually occurred in the nineteenth century, shaped by the first ideas of a common state of South Slavs and lasted up until the dissolution of Yugoslavia in 1991.

Key words: *Yugoslavia, unitarianism, hegemony, federalism, dissolution of Yugoslavia, armed conflict*